

Лузан М. О.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Необхідність теми, яка розглядається в статті, викликана нагальною потребою вирішення на практиці проблеми притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які скоїли злочин у стані сп'яніння. В теоретичному аспекті висвітлення питання щодо осудності винного суб'єкта в такому стані сприятиме усуненню прогалин у розгляді більш загального інституту кримінального права України — суб'єкта злочину та його кримінальної відповідальності.

Питання про відповідальність осіб, які вчинили злочин у стані сп'яніння, кримінальним правом традиційно розглядається у контексті проблеми осудності. Разом з тим саме вивчення питань кримінальної відповідальності осіб, які скоїли суспільно небезпечне діяння в стані сп'яніння, має важливе теоретичне й практичне значення для дослідження більш загальної проблеми суб'єкта злочину в кримінальному праві України.

Положення про відповідальність за вчинення подібних злочинів у вітчизняному кримінальному законодавстві знайшло відображення не одразу. За своєю суттю кримінальну відповідальність довгий час було передбачено лише за вчинення злочинного діяння в стані алкогольно-

го сп'яніння, яке на розсуд суду могло бути визнано обтяжуючою обставиною. Водночас згідно із ст. 21 Кримінального кодексу України 2001 р., який нещодавно набув чинності, відповідальність настає за вчинення злочину не тільки в стані алкогольного сп'яніння, а й також внаслідок наркотичного сп'яніння або в разі вживання одурманюючих засобів.

Безпосередня історія розвитку цього інституту кримінального права була такою.

Керівні начала з кримінального права Російської республіки 1919 р. не передбачали відповідальності за скоєння злочину в стані сп'яніння.

Перший Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. не розглядав стан сп'яніння як обставину, що виключає кримінальну відповідальність, якщо

особа призвела себе до такого стану спеціально задля вчинення злочину.

Основні начала кримінального законодавства СРСР 1924 р. також не вирішували питання про відповідальність осіб, що скоїли злочин у подібному стані.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. зазначав, дублюючи КК РРФСР 1926 р., що особи, які вчинили злочин у стані неосудності, звільняються від кримінальної відповідальності; до того ж у примітці до цієї норми особливо відзначалося те, що її дія не поширюється на осіб, які вчинили злочин у стані сп'яніння.

Основи кримінального законодавства СРСР 1958 р. та КК УРСР 1960 р. аналогічно тлумачили вирішення цієї проблеми: особи, що вчинили злочин у стані сп'яніння, не звільняються від кримінальної відповідальності; в цьому випадку (як і в усіх попередніх нормативних згадках про цю відповідальність) мова йшла саме про стан алкогольного сп'яніння [5, с. 126—127].

Натомість законодавче закріплення поряд з алкогольним сп'янінням також сп'яніння, викликаного вживанням наркотичних засобів та одурманюючих речовин, є новелою в кримінальному праві України, пов'язаною з прийняттям нового Кримінального кодексу.

Актуальність проблеми, яка розглядається, важко оспорювати через те, що всім добре відомий негативний вплив алкоголю, наркотиків як на організм людини, так і на її поведінку в суспільстві. Кримінологічні дослідження показують, що під впливом пияцтва вчиняються 40—45 % усіх злочинів, а такі тяжкі злочини, як убивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, хуліганство, грабежі та розбої, в 70—75 % випадків вчиняються у стані сп'яніння. Тому стан звичайного сп'яніння не може розглядатися як пом'якшуюча обставина ні в якому разі [2, с. 126].

На сьогодні дослідники кримінального права трактують сп'яніння як звичайне, фізіологічне сп'яніння, яке виникає внаслідок вільного вживання алкогольних напоїв (алкогольне), наркотичних засобів (наркотичне), психотропних речовин чи інших одурманюючих засобів (токсичне). Звичайне сп'яніння треба відрізнити від патологічного сп'яніння, яке є формою тимчасового розладу душевної діяльності і про яке мова йтиме окремо.

Основними ознаками звичайного сп'яніння є те, що: а) особа приводить себе до такого стану свідомо; б) при цьому вона не втрачає здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Нерідко особи, які вчинили злочин у стані сильного сп'яніння, посилаються на те, що зовсім не пам'ятають, як вони вчинили правопорушення і чим саме були зумовлені їхні дії. Зловживання

спиртними напоями, наркотиками чи іншими одурманюючими речовинами справді знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні моменти, у неї з'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення антисоціальних цілей [2, с. 127].

Варто також підкреслити, що в стані фізіологічного сп'яніння повністю не викривляється сприйняття навколишнього світу та об'єктивної реальності, оскільки відбувається лише короточасне порушення психічної діяльності, яке є прямо протилежним патологічному сп'янінню. Як наслідок, під час фізіологічного сп'яніння послаблюється функціонування гальмівних процесів в організмі, особа втрачає контроль над своєю поведінкою, але суб'єкт все ж таки зберігає безпосередній контакт з навколишнім середовищем, а його дії та поведінка, незважаючи на певні порушення в організмі, мають умотивований характер [7, с. 341].

Зазвичай фізіологічне сп'яніння настає поступово, а особа, яка вживає спиртні напої, наркотики, усвідомлює та розуміє, що, вживаючи їх, добровільно доводить себе до такого стану. Тому в разі скоєння злочинів у стані фізіологічного сп'яніння відсутнім є не тільки медичний (тобто певний психічний розлад), а й юридичний (повна відсутність контролю над своєю свідомістю та поведінкою) критерій неосудності. Більше того, в таких випадках осудність особи є настільки очевидною, що навіть немає необхідності призначати судово-медичну експертизу.

Найчастіше суспільно небезпечні діяння вчиняють у стані *алкогольного сп'яніння*. Вирішуючи питання про кримінальну відповідальність за злочини, які мають алкогольне підґрунтя, необхідно знати про вплив алкоголю на загальний стан та психіку особи. Алкоголь, діючи на організм людини, вражає її свідомість та волю тим сильніше, чим важчий ступінь сп'яніння. Основний вплив алкоголю — сп'яніння. Натомість безпосередній вплив алкоголю та дія алкоголю на організм людини визначається не тільки кількістю вжитого спиртного, а й його міцністю. Умовно просте алкогольне сп'яніння поділяють на такі стадії: легкий, середній та тяжкий ступінь сп'яніння [5, ст. 133—135].

Варто звернути увагу й на те, що через відсутність у діях сп'янілої особи критеріїв неосудності вона в будь-якому разі є суб'єктом злочину і не звільняється від кримінальної відповідальності.

Наркотичне сп'яніння зазвичай настає під час вживання особою або впливу на організм наркотичних засобів. Такими засобами є речовини, включені до спеціального переліку засобів, які становлять небезпеку для здоров'я в разі зло-

вживання ними та мають стимулюючий або збуджуючий вплив на організм, зокрема на центральну нервову систему [4, с. 74].

Стан наркотичного сп'яніння має свої відмінності від алкогольного й за зовнішніми проявами може бути визначений як ейфорія. Характерними ознаками є млявість та сонливість, монотонна й нечітка мова. Часто наркотичне сп'яніння супроводжується галюцинаторними переживаннями. Варто додати, що усвідомленість своєї поведінки та контрольованість вчинків у особи, що перебуває в такому стані, знаходяться в прямій залежності від виду та дози наркотичного засобу, тривалості й частоти його вживання, а також індивідуальних психічних особливостей суб'єкта [5, с. 137].

Отже, особа, яка вчинила злочин під впливом наркотиків, також не звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з посиланням на ст. 21 КК України.

Наголосимо ще на одному моменті: немедичне вживання наркотичних засобів та зловживання ними набуває характеру захворювання, яке має назву наркоманія. Специфіка наркоманії як захворювання, що знаходить вияв у постійній тязі до вживання наркотиків, а також психічній та фізичній залежності від них, як і алкоголізм, призводить до глибоких змін особистості та виснаження організму.

До одурманюючих засобів, що спричиняють *токсичне сп'яніння*, відносять: 1) психотропні речовини, включені до спеціального переліку заборонених засобів; 2) різноманітні речовини промислового, побутового та іншого призначення; 3) деякі прекурсори (речовини, які використовують для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин) [4, с. 74]. Вдихання перерахованих матеріалів викликає одурманюючий стан. Картина сп'яніння найчастіше нагадує за зовнішніми ознаками стан алкогольного сп'яніння, а особа відчуває приємний стан ейфорії, а також загального соматичного благополуччя; особа стає зухвалою, багатослівною, грубою та нав'язливою. Часте використання або користування одурманюючими засобами може призвести до токсикоманії — хвороби, викликаної зловживанням одурманюючих речовин, що спричинило залежність від них. Токсикоманія може бути викликана також і систематичним вживанням токсичних речовин, а також у разі вдихання токсичних засобів, зокрема засобів побутової хімії, які доступні не тільки дорослим, а й дітям через можливість їх легального придбання.

Можливість відрізнити стан патологічного сп'яніння від звичайного фізіологічного має істотне значення для вирішення питань про притягнення осіб, що скоїли різноманітні злочини в

стані сп'яніння, до кримінальної відповідальності або звільнення від неї. Отже, патологічне сп'яніння — це хворобливий стан, який відносять до короточасних психічних розладів; для цього стану, який, як правило, настає несподівано для особи, характерним є раптова зміна стану свідомості. Найчастіше проявляється у формі таких захворювань: біла гарячка, алкогольний галюциноз тощо.

Ознаками патологічного сп'яніння є: спотворене сприйняття особою навколишнього світу, запаморочливий стан свідомості; відчуття страху, тривоги, що породжує намагання рятуватися, захищатися від уявних ворогів [1, с. 34]. Важливо відзначити, що в особи, яка перебуває в такому стані, відсутні ознаки фізіологічного сп'яніння — рухи впевнені й чіткі, хода тверда, мова розбірлива.

Немотивована та агресивна поведінка суб'єкта пояснюється насамперед саме хворобливим сприйняттям навколишнього світу. Таким чином, патологічне сп'яніння в судово-медичній практиці розглядають як короточасний психоз, а особи, які перебувають у цьому стані, визнаються неосудними (за ч. 2 ст. 19 КК) за наявності відповідних критеріїв неосудності.

На думку психіатричної науки, стан патологічного сп'яніння не має тенденції до повторення і є в особи одиничним випадком у житті [1, с. 34].

Якщо винувату особу буде визнано хронічним алкоголіком чи наркоманом, то за рішенням суду до неї поряд з кримінальним покаранням можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, визначені ст. 96 КК України. Кримінальний кодекс України 1960 р. передбачав примусове лікування лише хронічних алкоголіків та наркоманів, у свою чергу, КК 2001 р. не конкретизує категорії осіб, до яких може бути застосовано подібні заходи; разом з тим до переліку небезпечних для життя хвороб чинне законодавство України відносить поряд з туберкульозом, психічними захворюваннями, СНІДом також хронічний алкоголізм та наркоманію (на жаль, на сьогодні до цього переліку не включено токсикоманію).

Беззаперечним є той факт, що сп'яніння є передумовою скоєння багатьох злочинів. Тому кримінальне законодавство України визнає стан сп'яніння обставиною, що обтяжує відповідальність (ч. 1 п. 13 ст. 67 нового КК України). Залежно від характеру злочину суд вправі не визнати вчинення злочину особою у стані сп'яніння обставиною, що обтяжує відповідальність, у випадках, коли: а) вчинення злочину взагалі не пов'язане зі станом сп'яніння винуватої особи; б) суб'єкт був доведений до стану сп'яніння всупереч його волі. Якщо суд не визнає цю обставину обтяжую-

чою, вiн повинен спецiально вказати про це у вирокy, мотивувавши свої рiшення [2, с. 129].

У законодавствi деяких зарубiжних країн, зокрема країн системи Common Law («загального права»), мiстяться вказiвки на звiльнення вiд вiдповiдальностi особи, яка скоїла злочин у станi сп'яніння, коли, власне, вживання алкоголю чи наркотику сталося всупереч її волi (наприклад, насильницькими засобами або шляхом обману) [1, с. 33]. Такi обставини можуть враховуватися й українськими судами, але кримiнальний закон на сьогодні не регламентує подiбне положення.

Деколи цей вид сп'яніння (примусове, внаслідок помилки чи обману) можна вiднести до

пом'якшуючих обставин, оскiльки воно виникло всупереч волi та свiдомостi особи, до того ж сп'яніння знижує здатнiсть до розпiзнавання залежностi та причинного зв'язку мiж явищами.

Тому необхідним для усунення прогалин у вирiшеннi поставленої проблеми видається закрiплення вiдповiдної норми на законодавчому рiвнi — доповнення чинного Кримiнального кодексу положенням щодо звiльнення вiд кримiнальної вiдповiдальностi осіб, якi скоїли злочин у результатi примусового доведення до стану сп'яніння та в дiях яких вiдсутня вина; за наявностi вини цi обставини можуть бути врахованi судом як пом'якшуючi.

1. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Скуратова Ю. И., Лебедева В. М. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1999 — С. 33—34.
2. Кримiнальне право України. Загальна частина / За ред. Баженова М. І., Сташиса В. В., Тацiя В. Я. — Х.: Право, 1997.—С. 126—129.
3. Кримiнальне право України. Загальна частина / За ред. Матишевського П. С., Андрушка П. П., Шапченка С. Д. та ін. — К.: Юрiнком-Интер, 1998.—С. 512.
4. Науково-практичний коментар Кримiнального кодексу Ук-

раїни вiд 5 квітня 2001р. / За ред. Мельника М. І., Хавронюка М. І., — К.: Каннон, 2001. — С. 73—74.

5. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. — СПб., 2000.— С. 126—140.
6. Уголовное право. Общая часть / Под ред. Козаченко И. Я., Незнамова З. А. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1999,— С. 177.
7. Уголовное право. Словарь-справочник / Автор-составитель — Т. А. Лесниевски-Костарева.— М.: НОРМА-ИНФРА, 2000.—С. 341—342.

М. О. Luzan

CRIMINAL RESPONSIBILITY

Necessity of the theme that is to regard in this article is being caused by urgent circumstances on practice to find a proper solution of the prosecution's problem. Additionally, detailed information on this topic, which considers a question of juridical responsibility, will promote to remove obstacles in finding out the general problem of the crime's subject culpability in Criminal Law of Ukraine.